

Hedegård – et træbygget borganlæg fra 1300-tallet

Af Inger Marie Hyldgård

1. Indledning

Hedegård, der mest er kendt under navnet Halkær, er en af de få totaludgravede middelalderlige træborge i Danmark. Samtidig er det en befæstningstype, der er forholdsvis anonym i borgforskningen og kun sjældent bliver publiceret (1). Da Hedegård kun er publiceret gennem udgraveren Aage Roussels to artikler i Nationalmuseets Arbejdsmark 1939 og 1947, har det været muligt at hente megen ny viden om borgen ved nøje gennemgang af genstandsmateriale, fotos, tegninger, gravedagbøger og skriftlige kilder – uden selv at sætte spaden i jorden.

På de følgende sider vil jeg i kortfattet form præsentere det relativt store materiale, der findes om Hedegård, og dermed antyde de muligheder, der ligger i nybearbejdning af de gamle voldstedsudgravninger.

2. Halkær/Hedegård

Hedegård ligger på grænsen mellem Hornum og Års herreder ved Halkær å, i en bred dal sydvest for Nibe (fig. 1). Syd for Nibe Bredning ligger Halkær Bredning, i hvis sydende Halkær å løber ud. Nær dens udløb ligger godset Halkær, under hvilket der findes et firesidet voldsted (2). Ca. 2 km længere oppe ad åen mellem Halkær og byen Vegger ligger det udgravede Hedegård voldsted. 400 m øst derfor ligger det nuværende Hedegård. Allerede dette tyder på misforståelser omkring det udgravede anlægs navn. Aage Roussel

skriver selv »at Hedegård synes at være dets navn« (3), og de skriftlige kilder lader ikke megen tvivl tilbage. Hedegård og Halkær nævnes i samme kilde i 1300-

Fig. 1. Hedegårds beliggenhed i Danmark.

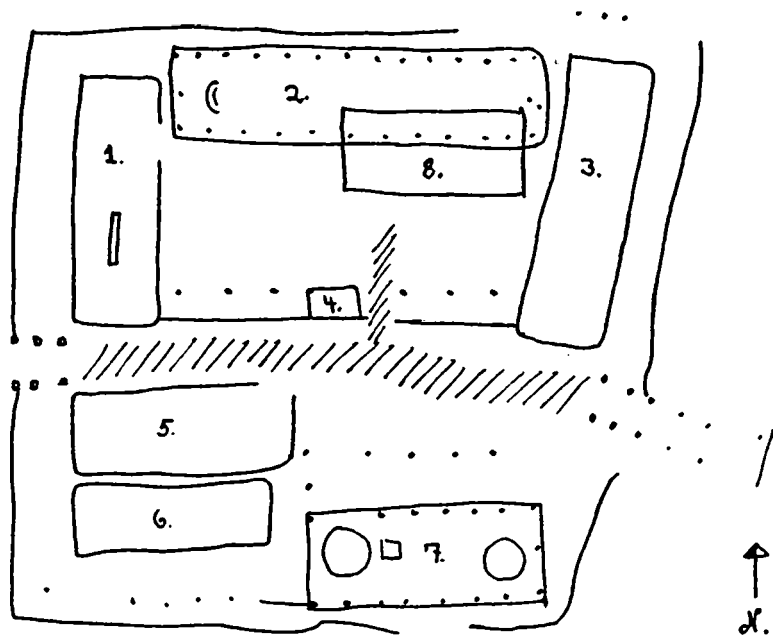

Fig. 2. Oversigt over Hedegård, mål 1:500. Ved Aa. Roussel og I. M. Hyldgård.

tallet som to forskellige anlæg (4). Der er altså tale om to forskellige anlæg såvel i middelalderen som i dag, og det udgravede borganlæg må være Hedegård.

Indtil sommeren 1938 anede ingen, at der fandtes et borganlæg i engen, men en vandstandssænkning fik pælene til at stikke op omkring en lille højning. Sagen endte i Nationalmuseet, der ved Aage Roussel stod for udgravningerne fra 1938 til 1946. Den første sommer anføres, at graveholdet foruden Roussel består af: Peter Riismøller, assistent (Ålborg) og studenterne T. Ramskou, T. Christiansen og Nielsen samt to arbejdsmænd.

3. Borganlægget

Borgbanken (fig. 2) bestod af en kunstig ø på 38×43

m. Der sås ud til banken to vejvaser, en fra øst og en fra vest, på det sidste stykke dog erstattet af pælebroer. Omkring borgbanken fandtes en palisade af tilspidsede slanke træstammer med en diameter på 20-30 cm, af træsorterne birk, bøg og bævreasp. På udgravningstidspunktet var 466 stammer fra palisaden bevaret. Der fandtes to porte, én i øst- og én i vestpalisaden. Ca. 1 m uden for vestporten fandtes et gevir af en 16-enders hjort, liggende med nakken opad. Det kan muligvis være et byggeoffer.

Portene var forbundet af en vej tværs over borgbanken. Denne vej, der bestod af ler på kæppe og træstykker, delte borgbanken i en nordlig og en sydlig del. Den nordlige, hvor den fineste beboelse fandtes, var yderligere beskyttet af en palisade af firkantede ege-

stammer. I denne indre palisade sås også en åbning ved et lille porthus. Der var ingen spor efter et egentlig tårn nogetsteds på borgbanken. Peter Riismøller forsøgte at argumentere for en tårnbygning i en artikel i Skalk 1966, nr. 1, men der synes ikke at være holdpunkter for en sådan teori.

4. Bygningerne

Bygningerne på Hedegård var alle af træ, tørv eller med lerklining. Der fandtes ingen teglbygninger. Kun et sted kan der påvises mere end én byggefase. Under hus 2 fandtes rester af en ældre bygning, hus 8, der desværre er dårligt dokumenteret. De øvrige bygninger er antagelig samtidige.

I den nordlige del af borganlægget fandtes tre store beboelseshuse. Hus 1, også kaldet hallen, var anlæggets fornemste bygning, på i alt 6×16 m. Foruden hallen indeholdt det, så vidt det kunne iagttages, yderligere to små rum.

Hus 1 (fig. 3) var funderet på svære langtræer lagt side om side i husets længderetning. Derover var lagt rundstokke med påsiddende bark. Stokenderne var bladet på firkantede stolper med en nagle og forbandt stolperne 2 og 2 på tværs af huset. Stolperne endte i en tap lidt over terræn og har båret en fodrem af egetræ, som dog var dårligt bevaret. Over langtræer og rundstokke fandtes et lag lyng, et gruslag og et sandlag som underlag for et lergulv. Langs væggene i selve hallen fandtes spor efter bænke, og midt i rummet sås en aflang, lerforet træstamme ($3,30 \times 0,60$ m), der har rummet en langild.

Hus 2, også kaldet ildhuset, var 5×32 m stort. Det bestod af tørvevægge med kraftige, firkantede vægstol-

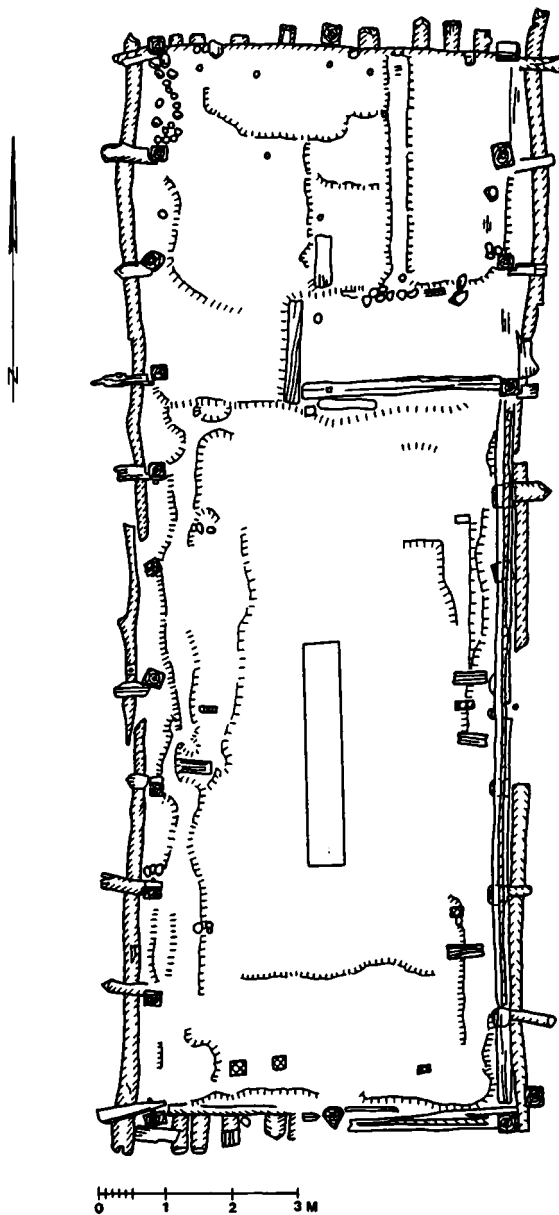

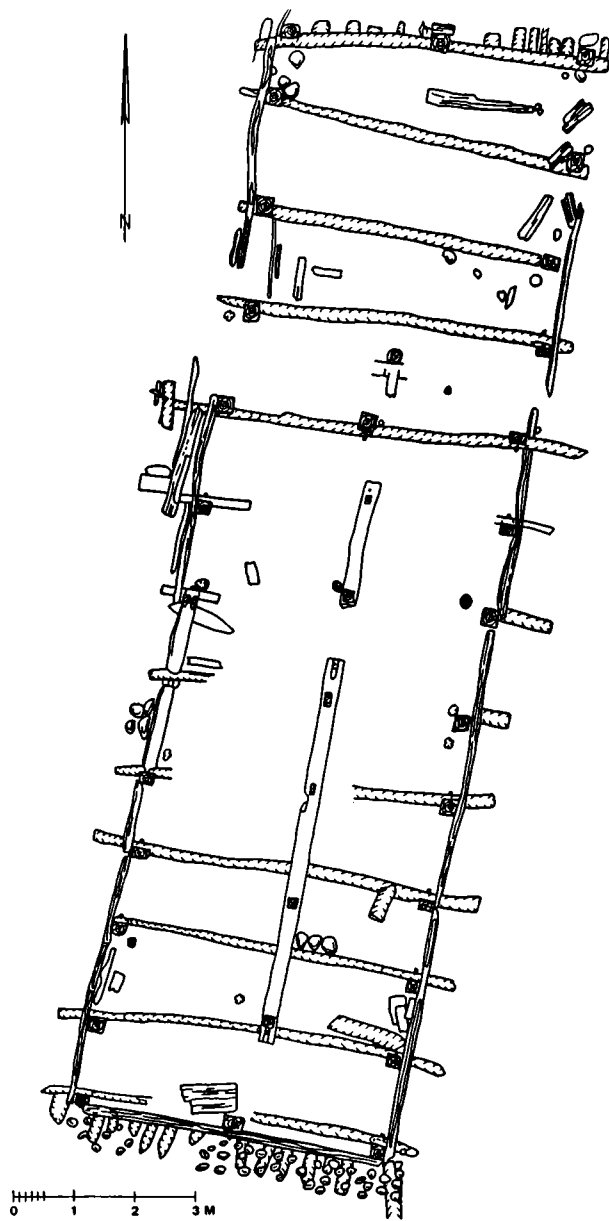
Fig. 3. Grundplan af hus 1. Rentegnet af Grethe Rasmussen efter udgravningsplan.

per. I den ene ende sås rester af en ovn eller et ildsted samt en enkelt skillevæg. Gulvet har bestået af fast-trampede askelag.

Hus 3 (fig. 4-5), som også bliver kaldt sovehuset, målte 5 × 18 m. Fundamentskonstruktionen var ganske som i hus 1, men husets opbygning var lidt anderledes. I modsætning til hus 1 endte vægstolperne ikke i en tap, men fortsatte op. Desuden stod der midt gennem huset en række midtsuler på fodtømmer. Vægstolperne har fornedet været beklædt med indtil 50 cm brede egeplanker med rundet yderside. Plankerne var flere steder naglet til stolperne med trænagler, men ikke overalt. Ved bygningens sydøsthjørne var bevaret to vægplanker over hinanden. Hele tomten var dækket af brændt lerklining. Desværre er der ikke registreret sikre spor af skillerum, men det synes sandsynligt, at huset har været inddelt i flere rum.

I den sydlige del af anlægget fandtes spor efter mindst tre bygninger. Hus 5 (fig. 6), der var ca. 5 × 14 m stort, betegnes som stald. Huset havde midtsuler og fletværksvægge. Sulerne stod midt ned gennem bygningen, og de var ca. 12 × 18 cm store. De bestod af bøg eller birkestammer, en enkelt var af eg, tilhugget på to sider. I væggene stod rundstammer med forskellig afstand og af forskellig tykkelse, de fleste dog tyndere end sulerne. Mellem rundstammerne fandtes 6-8 cm tykke stokke, væsentligst af birk, hvorom der sad et fletværk af fingertykke kæppe. Det nævnes udtrykkeligt i gravedagbogen, at der ikke fandtes spor efter klining på fletværket. Der blev fundet 3 skillevægge, således at hus 5 har indeholdt i alt 4 rum, alle i husets fulde bredde. Gulvet bestod fortrinsvis af genanvendt fyrretømmer, især spær, men også enkelte egeplanker.

Fig. 4. Grundplan af hus 3. Rentegnet af Grethe Rasmussen efter udgravningsplan.

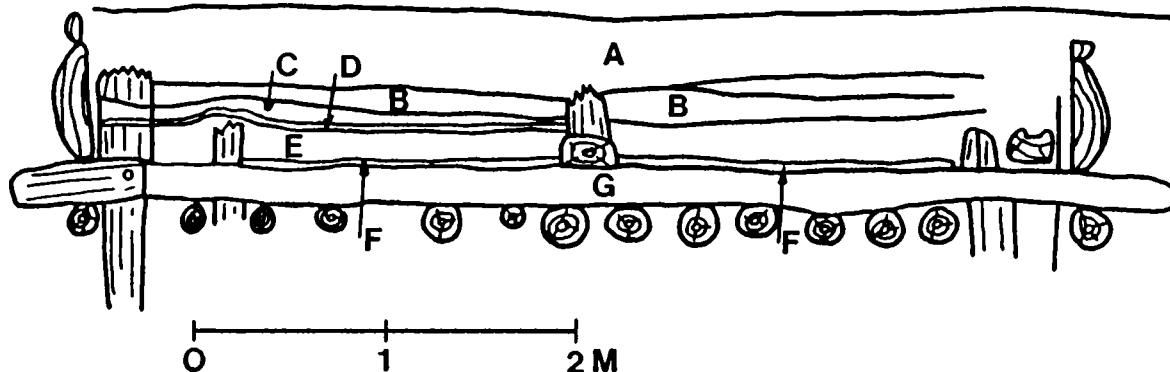

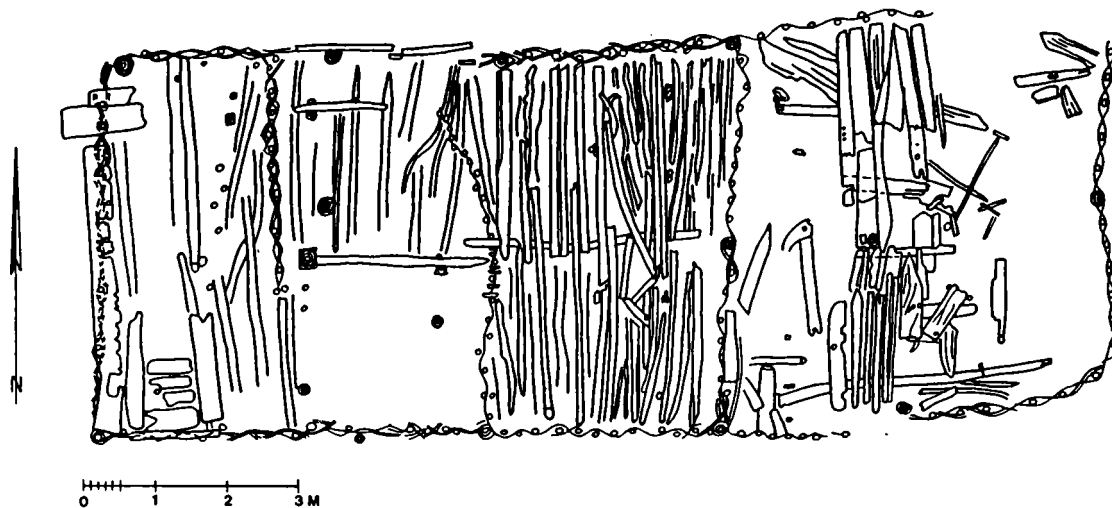
Fig. 5. Snit af hus 3. Rentegnet af Grethe Rasmussen efter Roussels gravedagbog.

Hus 6, der var 4×13 m stort, var opbygget på samme måde som hus 5, dog kun med 3 rum.

Hus 7 er den bygning, der har voldt udgraveren flest kvaler, idet den ikke er udgravet eller betragtet som én

bygning. Hus 7 optog antagelig et $5,5 \times 14$ m stort areal. Stolperne, der stod i væglinien, var ret kraftige, 35×40 cm store firkantede egestolper. Om selve væggene i hus 7 vides intet, da intet var bevaret. Men der

Fig. 6. Grundplan af hus 5. Rentegnet af Grethe Rasmussen efter udgravningsplan.

kan være tale om tørvevægge som i hus 2. I bygningens vestende sås en ovn på et kraftigt pælefundament og i østenden en mindre ovn eller et ildsted. Desuden fandtes rester af en brønd i hus 7.

Man brugte altså flere forskellige konstruktionsmetoder i byggeriet af træhuse, og man kunne tænke sig, at bygningernes funktion havde en afgørende indflydelse på valget af hustypen. Men egentlige konklusioner på dette område kan ikke drages, førend antallet af publicerede træbygninger er forøget (5).

5. Genstandsmaterialet

Der blev fundet mange forskellige genstandstyper på Hedegård, idet den våde mosejord havde bevaret det organiske materiale. Således er der foruden træ fundet læder, knogler, keramik, lerklining, glas samt metaller som jern, bronze og bly. De fundne genstande viser dermed et bredt udsnit af brugstingene på Hedegård og ikke, som så ofte i en udgravning, kun nogle få materialegrupper.

Da det ikke er muligt her at bringe en fuldstændig liste og beskrivelse af samtlige genstande, vil jeg nøjes med at trække et par genstandsgrupper frem og bringe en alfabetisk liste over samtlige genstandsgrupper (fig. 7) (6).

Der blev fundet en del keramik, mest gråbrændt uglaseret lertøj, men også rødbrændt med glasur og stentøj med og uden glasur. Enkelte skår er blødbrændte med rester af en halvblank, nærmest mislykket glasur, men 99 % er hårdtbrændt.

Karformerne indskrænker sig til nogle få karakteristiske typer, f.eks. gråbrændte kander med pæreformet korpus, standkant og fingerindtryk, gråbrændte skåle og kugleformede kar med afrundede bunde samt rødbrændte glaserede kander med fingerindtryk. Glasuren er noget forskelligartet, men de fleste skår har grønlig

glasur. Der blev ikke fundet ret mange stentøjsskår i forhold til de glaserede og gråbrændte skår: i alt 67 stentøjsskår. Deriblandt kan udskilles mindst 9 kander, 1 dunk samt 3 bunde, der kan stamme fra både kander og drikkebægre.

Til sammenligning kan der blandt det gråbrændte skårmateriale udskilles mindst 86 kander. Den hyppigst forekommende stentøjskande er slank med kraftige fingerindtryk på standkanten og drejeriller på korpus, der ofte er »klemte«. Farven er meget lys grå, næsten hvidgul. Hvis der forekommer glasur, er den oftest rødbrun eller brun.

Blandt andre genstandstyper kan f.eks. nævnes 8 jernhængelåse med cylindrisk låsehus og låsearm. Længden svinger fra 4,0-6,7 cm; bredden er 2,3-7,6 cm; tykkelsen er 1,5-4,8 cm.

Der blev også fundet lædersko og dele deraf, og i alt 16 fragmenter kunne typebestemmes. Heraf er de 12 vristsnørestøvletter med 2 × 2 snørehuller, men der blev også fundet sidesnøresko med snabeltå.

Endelig blev der også fundet to mønter på hele udgravningen, hvilket er forbavsende få. Den ene er slået i Flensborg: en dreiling fra 1392; den anden i Hamborg: en witten fra 1379 (7).

<i>Armbrøstbolte</i>	<i>Lertøj, glaseret og uglaseret</i>	<i>Svingbor</i>
<i>Askeskraber</i>	<i>Lyseslabler</i>	<i>Søm</i>
<i>Beslag</i>	<i>Låse</i>	<i>Tekstil</i>
<i>Dorn</i>	<i>Metalgryder</i>	<i>Tenvægte</i>
<i>Drikkeglas</i>	<i>Mønter</i>	<i>Trækrog</i>
<i>Dupsko</i>	<i>Rambuk</i>	<i>Træspader</i>
<i>Dør</i>	<i>Skedebeslag</i>	<i>Tækkenål</i>
<i>Garnvinde</i>	<i>Sko</i>	<i>Tøndelåg</i>
<i>Hestesko</i>	<i>Slagger</i>	<i>Vinduesbly</i>
<i>Hvæssesten</i>	<i>Slibesten</i>	<i>Vinduesglas</i>
<i>Knive</i>	<i>Stentøj</i>	<i>Økse</i>

Fig. 7. Liste over genstandstyper, jfr. note 6.

6. Skriftlige kilder og datering

Hedegård eller ejeren af Hedegård nævnes i 20 publicerede kilder. Den ældste kilde bevaret i original nævner *Hethagorth* d. 5/4 1385. I de følgende 21 år nævnes Hedegård otte gange under en eller anden form. Fire gange nævnes ejeren Peter Andersen Munk uden tilnavnet Hedegård, men han genkendes på seglet (8). 2/9 1406 er sidste gang »Munk de Hedegård« nævnes, ligesom selve borgen heller ikke nævnes mere. Først en del år senere, i 1463, 1488, 1505, 1514 og 1516 nævnes Hedegård igen, og da synes den at være en almindelig bondegård. Forklaringen er, at Hedegård d. 13/5 1406 dømmes til den danske krone, og dermed til nedrivning (9).

Næsten alle genstandene kan dateres til 1300-tallet, nogle få til tiden efter 1400. En række genstande peger mod 2. halvdel af 1300-tallet, bl.a. skoene, låsene og de to mønter. Derimod kan ingen genstande entydigt dateres til 1. halvdel af 1300-tallet. Denne datering til 2. halvdel af 1300-tallet og de første år efter 1400 støttes af de skriftlige kilder, der dækker årene 1385 til 1406. Borgen Hedegård må være opført efter midten af 1300-tallet, men før 1385, og den har en slutdatering til 1406. Det vil sige, at borgen Hedegård har eksisteret i mindst 21 år, og måske ikke mere end 30-40 år (10).

7. Konklusion

En så snæver datering kan kun præciseres yderligere ved en dendrokronologisk datering af bygningstømmeret; men der er vistnok intet bevaret af det, som blev udgravet i 1939-46. Kun en ny gravning kan give nærmere oplysninger, hvis der da overhovedet er noget bevaret i dag (11).

Men det allerede fremkomne materiale rummer mange oplysninger, der – hvis det tages op til fornyet studium – vil kunne bidrage til vor viden om træbyg-

ningers konstruktioner, middelalderbygningers indretning, datering af keramik og andre genstandsgrupper osv.

Det ville være ønskeligt, om flere af disse store, gamle udgravninger kunne nybearbejdes og publiceres.

Noter

1. Af borge bygget udelukkende af træ kendes indtil videre kun 10 anlæg, der er mere eller mindre omfattende udgravet og publiceret.
2. Voldstedet, der er fredet, består af en ca. 2 m høj, 41 × 58 m stor borgbanke. Omkring den løber en ca. 10 m bred, vandfyldt grav samt en delvist bevaret vold, 7-15 m bred.
3. Roussel 1947, p. 73-74.
4. Ældste danske Archivregistratur bd. 11, p. 268 nr. 65.
5. Beskrivelserne af borganlægget er fortrinsvis lavet ud fra grave-dagbogen, med støtte fra fotos og udgravningsplan i mål 1:50.
6. Listen over genstandstyper er lavet på baggrund af min gennemgang af genstandsmaterialet, der findes på Nationalmuseet. Nogle af genstandene findes kun i ét eksemplar, andre i stort antal. En upubliceret beskrivelse af genstandene findes i mit hovedfagsspeciale: »Med udgangspunkt i en analyse af udgravningsresultaterne fra Halkær/Hedegård (Ejdrup s., Ålborg amt) ønskes en vurdering af anlæggets alder, indretning, funktion og forhold til samtidige borganlæg, samt en identifikation af dets navn«.
7. Nr. 2060 og 2106 i Mønt- og Medaljesamlingens protokol, Nationalmuseet.
8. En femtrinnet, oprejst stige i et skjold. Petersen 1897 nr. 988.
9. De trykte kilder findes i Ældste danske Archivregistratur bd. 11 nr. 65, 66, 67, 68, 88, 109; Repertorium Diplomaticum nr. 3470, 3881, 3882, 3945, 3956, 4121, 4437, 4439, 4766, 4820; Molbech og Petersen nr. 49, 53, 130, 133.
10. At de 15 ældste skriftlige kilder handler om borgen Hedegård og ikke den senere bondegård, ses i brevet af 9/11 1394 (Rep.Dip. nr. 3956): *Petro Andree dicto Munk capitaneo castri Hædegord*«.
11. I 1974 forsøgte Tage E. Christiansen at få en dendrokronologisk datering af endnu synlige pæle på borgbanken. Da stod endnu

25-30 pæle synlige, men de kunne ikke identificeres. En skive med ca. 80 årringe har, trods forsøg på Vedanatomiisk Laboratorium, ikke kunnet dateres.

Litteratur

Becker, T. A.: *De ældste danske Archivregistraturer*, bd. 1-11, 1860.

Erslev, K. F. (udg.): *Repertorium Diplomaticum Regne Danici Mediævalis*, bd. 2-4, 1896-1906.

Hyldgård, I. M.: *Med udgangspunkt i en analyse af udgravningsresultaterne fra Halkær/Hedegård (Ejdrup s., Ålborg Amt) ønskes en vurdering af*

anlæggets alder, indretning, funktion og forhold til samtidige borganlæg, samt en identifikation af dets navn. Hovedfagsspeciale i Middelalderarkæologi ved Århus Universitet, 1986.

samme: Tre træhuse på Hedegård, *META* 1987, p. 72-81.

Molbech, C. og N. M. Petersen (udg.): *Udvalg af hidtil utrykte Danske Diplomer og Breve fra det 14., 15. og 16. årh.* 1858.

Rismøller, P.: Høgereden, *Skalk* 1966 nr. 1, p. 12-20.

Roussel, Aa.: En middelalderlig jysk træborg, *Nationalmuseets Arbejds-mark* 1939, p. 55-59.

samme: Middelalderborgen ved Halkær, *Nationalmuseets Arbejds-mark* 1947, p. 73-80.